

Суска А.А.,

*к.е.н., завідувач кафедри деревооброблювальних технологій  
та системотехніки лісового комплексу**Харківський національний технічний університет сільського господарства  
імені Петра Василенка*

## КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ РИНКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ ЛІСУ І ЛІСОВИХ ТЕРИТОРІЙ

**Анотація.** У статті наводяться концептуальні засади нового для України специфічного ринку соціально-екологічних послуг лісів і лісових територій як методологічне підґрунтя для інституалізації такого ринку.

**Ключові слова:** концептуальні засади, інституціоналізація ринку, соціально-екологічна послуга.

**Постановка проблеми.** У період формування в Україні ринкових відносин важливою проблемою є своєчасна трансформація механізмів координації та мотивації економічної поведінки в різних галузях господарювання до умов ринку. Будь яка економіка, що заснована на суспільному поділі праці, потребує механізму координації, який створює умови для прийняття обґрунтованих рішень щодо основних економічних питань – що, де, як і для кого виробляти. Механізм як набір правил координації дій, принципів і методів їх застосування, інструментів їх практичної реалізації у поєднанні з організаціями та установами, які контролюють виконання встановлених (формальних) правил, визначається як інституціональний механізм у певній сфері економічної діяльності або як інституціональна структура цієї сфери діяльності, а процеси створення такої інституціональної структури визначаються як інституціоналізація цієї сфери діяльності. Оновлення правил і норм поведінки у відповідності до умов ринку, а також елементів інфраструктури потребує і економіка природокористування. З огляду на те, що ліс – це особливий вид природних ресурсів, який за умов сталого користування може відновлюватися, який поряд із матеріальними благами здатний генерувати цілий комплекс нематеріальних благ – загальноекологічних та соціальних корисностей – механізми координації економічних відносин в галузі лісівництва потребують особливо глибоких як структурних, так і змістовних змін, які могли б відповідати умовам ринкової економіки.

Відомі наукові дослідження наводять шляхи ефективної трансформації в умови ринку таких інститутів лісового комплексу, як базисні інститути, інститут ринку деревини, інститут фінансово-кредитних відносин та інші.

Водночас ці дослідження не торкаються проблеми комерціалізації таких складників лісових ресурсів, як екологічні і соціальні корисності, на які постійно зростає попит суспільства, як щодо задоволення потреб у відпочинку, здоров'ї, так і щодо збереження та відтворення загальноприродного балансу середовища, в якому людина проживає.

Становлення в Україні ринкових відносин у специфічній сфері економіки лісокористування – надання і споживання екологічних та соціальних корисностей лісу і лісових територій – викликає необхідність ґрунтовних досліджень концептуальних засад інституціоналізації такого нового для України ринку, що

є відправним пунктом формування інституційного механізму координації і мотивації відносин суб'єктів ринку соціально-екологічних послуг лісу.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** У роботах Б. Данилишина інституційний механізм природокористування визначається як сукупність різноманітних форм, методів, способів, інструментів, важелів та інституціональних ланок імплементації природно-ресурсних благ у чинник розширеного відтворення [1]. У дослідженнях В. Заремби пропонується класифікація інститутів природокористування на базові інститути (інститут власності на природні ресурси, інститути організаційних форм використання природних ресурсів, інститут оренди); екологічні інститути (інститут екологічної стандартизації, інститут екологічної сертифікації, інститут екологічного моніторингу); економічні інститути (інститут кредитування, інститут оподаткування, інститут страхування та компенсації, інститут іпотеки природних ресурсів); соціальні інститути (інститут громадського контролю, інститут освіти і виховання, інститут екологічної культури) [2].

Англійський дослідник Д. Норт визначає, що інститут – це правила гри в суспільстві, або, якщо казати більш формально, створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємини між людьми [3].

Американський вчений-економіст О. Вільямсон визначає, що за сферами функціонування виділяються інститути ринку, фірми, домашні господарства, держави, економіки, політики, ідеології, етики та інші. Різниця між такими інститутами полягає в предметних областях та інструментах аналізу, що використовуються [4].

**Метою статті** є розроблення концептуальних засад інституціоналізації ринку соціально-екологічних послуг лісів і лісових територій як специфічної, нової для лісогосподарювання економічної системи.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Концептуальні засади інституціоналізації ринку соціально-економічних послуг лісу і лісових територій являють собою платформу, основні методологічні підходи щодо становлення і функціонування інститутів нового для України, специфічного ринку соціально-екологічних послуг лісу і лісових територій. Формування такої методологічної бази специфічного ринку нематеріальних послуг лісу викликано необхідністю знайти компроміс у протиріччях між цілями підприємництва щодо використання природних ресурсів лісу як предмета праці і сировини, новим рівнем соціальних та загальноприродних потреб у благах лісу і лісових територій та концепцією сталого природокористування, яка декларує раціональне використання природних ресурсів, відтворення і покращення якості довкілля та збереження його для майбутніх поколінь. Такий компроміс полягає

у знаходженні прийнятного балансу між рівнем матеріального навантаження на лісові ресурси і можливостями лісу. В умовах, коли на соціально-екологічні корисності лісів спостерігається значний попит, тобто природні функції лісів щодо відтворення і збереження загальноприродного середовища і задоволення потреб людини у відпочинку, оздоровленні набувають ознаки товару – специфічної соціально-екологічної послуги, компроміс може бути знайдений шляхом зниження матеріального навантаження на ліси і компенсації можливих фінансових втрат завдяки активізації діяльності суб'єктів лісогосподарування на новому для України ринку – ринку соціально-екологічних послуг лісу і лісових територій.

Такий компроміс дасть змогу паралельно, взаємоузгоджено функціонувати в лісовій галузі декільком товарним ринкам: ринку деревини, ринку інших матеріальних благ лісу, ринку нематеріальних благ – соціально-екологічних послуг лісу та лісових територій. Становлення і розвиток в Україні ринку соціально-екологічних послуг лісу є найбільш ефективним шляхом для рішення проблеми збереження лісів. За активної комерціалізації екологічних і соціальних корисностей лісу і лісових територій можливо значно скоротити вирубки лісів за збереження та навіть збільшення рівня рентабельності у лісовій галузі. З огляду на те, що більша половина лісів України належить до лісів першої групи (понад 55% лісових площ України), які переважно генерують нематеріальні корисності – виконують природоохоронні, рекреаційні, санітарно-оздоровчі функції, надання екологічних і соціальних послуг може бути важливим стратегічним напрямом бізнесу для багатьох підприємств лісового господарства.

Цілком зрозуміло, що становлення і функціонування такого ринку потребує певного механізму координації і мотивації економічних відносин суб'єктів ринку.

Соціально-економічні відносини у сфері надання і споживання екологічних і соціальних послуг лісу повинні базуватися на основних принципах ринку, таких як вільний вибір напряму бізнесу, ринкове ціноутворення, справедлива конкуренція.

Водночас існує певна специфіка такого ринку щодо екологічної і соціальної послуги лісу як товару, формування ціни на такий товар, рівня державного і громадського впливу на функціонування ринку, що потребує розроблення низки нових концептуальних засад інституціоналізації ринку соціально-екологічних послуг лісу, які повинні стати методологічною основою, інституціональними умовами формування інститутів – організацій та механізмів координації та мотивації дій суб'єктів такого ринку.

На думку автора, основні концептуальні засади інституціоналізації ринку соціально-екологічних послуг лісу повинні давати зрозумілі відповіді на ключові питання, які висуває специфіка ринку перед суб'єктами такого ринку, такі як:

– до якого відомого ринку можливо адаптувати ринок екологічних і соціальних послуг лісу та відповідно формувати інституційний механізм такого ринку? Виходячи з того, що єдиним постачальником такого товару на певній території може бути суб'єкт лісогосподарування, ринок екологічних і соціальних послуг лісу найбільш близький до виду ринку чистої природної монополії;

– за якими умовами може формуватися ціна на товар? Екологічні і соціальні послуги – специфічний товар, економічну цінність якого досить складно визначити, і на етапі зародження такого ринку найбільш прийнятна модель ціноутворення орієнтована на споживача. У процесі розвитку ринку споживачі можуть зрозуміти, що екологічні і соціальні послуги лісу

обмежені, і модель ціноутворення може перерости на модель ціноутворення, яка орієнтована на попит;

– що є товаром (об'єктом ринкових відносин)? Предметом обміну є специфічний товар – екологічні і соціальні послуги лісу, що проявляються в його можливостях генерувати цілу низку благ для збереження і відновлення загальноприродного балансу територій і забезпечення комфортних умов для життєдіяльності людини. Потрібно розуміти, що не кожне нематеріальне благо лісу може бути товаром на конкретному регіональному ринку. Важко уявити те, що в степовій природній зоні України буде попит на можливості лісів щодо створення умов для запобігання селевих потоків;

– який обсяг товару? Визначається потенціальними можливостями лісу і лісових територій природних зон генерувати певні екологічні і соціальні блага. Обмежена ділянка лісу не може прийняти необмежене число туристів чи відпочиваючих, які можуть так затоптати, ущільнити землю лісової ділянки, що на її рекультивацию потрібні будуть більші витрати від тих фінансових надходжень, що можуть надійти від реалізації рекреаційної послуги лісу;

– як визначається вартість такого товару? В основі формування ціни на екологічні і соціальні послуги лісу може бути баланс між значенням екологічних і соціальних функцій лісу для конкретних природних і етно-природних територій та затратами на відтворення збереження лісів і лісових територій на певний період часу з урахуванням скоригованого на специфіку напряму господарської діяльності галузевого нормативного коефіцієнта ефективності. Цілком зрозуміло, що за ринковими умовами ціноутворення вартість конкретної екологічної чи соціальної послуги в різних природних зонах буде відрізнятися залежно від екологічного стану природних територій і соціального замовлення;

– за якими формальними і неформальними правилами і нормами може функціонувати ринок екологічних і соціальних послуг лісу? Функціонування ринку екологічних і соціальних послуг лісу повинно проходити в певному законодавчому і нормативному полі за участю системи адміністративного і громадського контролю. Справа в тому, що ринок екологічних і соціальних послуг лісу в загальній системі сучасного ринку послуг суттєво відрізняється саме специфікою товару. Наприклад, типовою екологічною послугою лісу є захист сільськогосподарських земель від ерозії чи захист сільськогосподарських рослин від суховіїв. Надання такої послуги приносить певний економічний результат – підвищення врожаю, який легко визначити, і безпосередні користувачі цієї послуги, сільськогосподарські виробники, повинні певним чином платити (як відшкодування витрат суб'єкта лісогосподарування за вирощування і збереження лісового масиву). Збережений лісом природний рельєф місцевості, природне рослинне різноманіття несе загальноприродні корисності. Підтримання здатності лісу надавати таку послугу, тобто екологічного потенціалу лісової ділянки, повинно бути обов'язком держави шляхом бюджетного фінансування лісової галузі.

Концептуальні засади інституціоналізації ринку соціально-екологічних послуг лісу і лісових територій наведені на рисунку 1.

Концептуальні засади інституціоналізації нового для України ринку соціально-екологічних послуг лісу визначають умови, в яких будуть взаємодіяти господарські системи та навколишнє середовище і які потрібно враховувати у формуванні інститутів ринку. Інститути ринку соціально-екологічних послуг лісу значною мірою повинні виконувати функцію регулювання від-



Рис. 1. Концептуальні засади інституалізації ринку соціально-екологічних послуг лісу і лісових територій

носин бізнесу і природних ресурсів лісу, що визначає необхідність нових підходів до їх формування.

Концептуальні засади формують інституціональний фундамент нового для лісового сектору економіки України – ринку екологічних і соціальних послуг лісу.

Як і будь-який ринок, ринок соціально-екологічних послуг лісу є складним і швидкоплинним явищем, що охоплює цілу низку різних інститутів, починаючи від інституту права, який координує соціально-економічні відносини у площині певних законів, і закінчуючи інститутами морально-етичної поведінки, які декларують неформальні правила поведінки суб'єктів ринку.

Ринок соціально-екологічних послуг з відповідною інституційною структурою – це важливий напрям діяльності щодо вирішення актуальної проблеми упорядкування процесів задоволення потреб суспільства в корисностях лісу і лісових територій.

**Висновки.** Виникнення та еволюція потреб суспільства в екологічних і соціальних корисностях лісу і лісових територій, які можуть формувати комфортні умови життя і діяльності людини, породжує проблему упорядкування процесів надання і споживання таких корисностей як специфічного товару – соціально-екологічної послуги лісу і лісових територій. Вирішення такої проблеми можливо в площині становлення і функціонування ринку соціально-екологічних послуг, який може ефективно функціонувати за наявності інституцій, які дадуть змогу координувати і мотивувати в певних правових і організаційних обмеженнях дію суб'єктів такого ринку. Фундаментом інституціоналізації ринку соціально-екологічних послуг можуть бути концептуальні засади, які трактують єдине розуміння виду такого ринку, специфіки товару, обмеженості можливостей щодо надання соціально-екологічних послуг, особливостей ціноутворення і економічної оцінки вартості такого товару, ролі держави в координації соціально-економічних відносин.

#### Література:

1. Данилишин Б.М. Економіка природокористування [підручник] / Б. М. Данилишин, М.А. Хвесик, В.А. Голян. – К.: Кондор, 2009. – 465 с.
2. Заремба В.М. Інституціональний механізм раціонального аграрного природокористування в регіоні: автореф. Дис.. канд. екон. наук: 08. 00. 06/ В.М. Заремба. – Рівне: Національний ун-т водного господарства та природокористування, 2008. – 20 с.
3. Норд Д.С. Институты, идеология и эффективность экономики/ Д.С. Норд // От плана к рынку: будущее постсоциалистических республик; [пер. с англ.; под ред. Б.С. Пинскера; сост. Л.И.Пияшева и Дж. Дорн]. – М., 1993. – 307 с.
4. Вільямсон О. Економічні інституції капіталізму: фірми, маркетинг, укладення контрактів/ О. Вільямсон. – К.: Артк, 2001 – 472 с.

**Суска А.А. Концептуальні основи інституціоналізації ринку соціально-екологічних послуг лісу і лісових територій**

**Анотація.** В статті приводяться концептуальні основи нового для України специфічного ринку соціально-екологічних послуг лісу і лісових територій як методологічне основи для інституалізації такого ринку.

**Ключевые слова:** концептуальні основи, інституціоналізація ринку, соціально-екологічна послуга.

**Suska A.A. Conceptual guidelines for the institutionalization of the socio-environmental services market for forests and forest areas**

**Summary.** The paper presents conceptual guidelines for a new for Ukraine specific socio-environmental services market for forests and forest areas as a methodological basis for the institutionalization of such a market.

**Keywords:** conceptual guidelines, market institutionalization, socio-environmental services.